

התורה מוחזרים לתוך ההיכל. החזן פותח בפסוקים "שובה למעונך ושכון בבית מאוויך". זו היתה שירת פרידה מספרי התורה ששבו למעונם בהיכל. סיימו תפילת ערבית ופתחו בסליחות, אותן סליחות שאמרנו עם השכמה בחודש אלול ובעשרת ימי תשובה. על אלו נוסף הפזמון "אנא בקראנו לקול שוענו" שלאחר כל בית היה עלינו לומר בצעקה "א-דני שמעה" או "א-דני סלחה". אלא שאנו הילדים מתבלבלים היינו והיינו מחליפים את היוצרות. כשיצאנו מבית-הכנסת האירה הלבנה את חצרו של בית חינוך יתומים. אבא לא קיפל את טליתו ולא הסירה מעליו אלא כך אותה סביב צוארו וכך פסע והלך לביתו שנמצא בקרבת המוסד. זו היתה הפעם היחידה בשנה שאבא יצא מבית-הכנסת כשהוא עטוף בטליתו. בני עדות המזרח לא התהלכו עטופים טליתות ברחובות העיר כשם שנוהגים לעשות אחינו האשכנזים עד היום הזה. דבר זה נראה לנו מוזר ביותר. אנו סברנו שמקומה של הטלית בבית-הכנסת ולא ברחובות קריה.

ד

תפילת הבוקר התחילה בהשכמה. עדיין רעננים היינו והתפללנו מתוך התלהבות ודבקות. אולם בשעות הצהרים התחלנו להרגיש צמאון וסחרחורת תקפה אותנו. אך עדיין לא גילינו חולשתנו ברבים. נהפוך הוא. היינו מוציאים את לשוננו מפינו חוצה להראותה לחברינו למען יווכחו כי לא טעמנו דבר עד כה. לא שעינו אל רמיוותיהן של אמותינו שישבו בעזרת הנשים ובמטפחותיהן עוגות ומיגי מתיקה כדי להטעים מהם את הילדים כשירגישו ברע. עיני אמא הביטו בי מה"עזרה" בתחנונים וחמלה והפצירו בי לגשת אליה כדי להשקיט את רעבוני שהרי טרם מלאו לי שלוש-עשרה שנה. אז בא רגע שלא יכולתי עוד לעמוד בתענית, ובפינה נסתרת שבחצר עמדתי ואכלתי לתאבון מעוגותיה של אמא. חברי הרגישו בכך בשובי למקומי בבית-הכנסת, כיוון שלא יכולתי לשאת אליהם את עיני וכמובן שלא יכולתי להראות להם את לשוני שכבר איננה עוד "בלנקה" (לבנה) כיאה ללשונו של אדם השרוי בתענית, וכבודי ירד והושפל.

"הקדושות" לרבי יהודה הלוי נאמרו לסירוגין. החזן קרא את מחציתו הראשונה של הפסוק ואנו את מחציתו השניה. לא קלטנו הרבה מתכנון של ה"קדושות". ביחוד התקשינו בהבנת תאורי המלאכים ומעשי המרכבה, את ה"חילים חילים, חפושים מכבל קרואים נחלת חבל", וכן "צבא השמים

וחיות מרכבה גבות מלאות עינים". לאחר הפסוק "יראה לובשים ומתבוששים, מתאוששים לעבדך ומתקוששים וחשים ולא מחשים, מעריצים ומקדישים וקדושה משלשים" באה ה"נקדישך" הרוגעת והמשקיטה.

את הוידוי הגדול לרבינו נסים ראש ישיבת בבל היה אבא בעצמו קורא ברגש ובקול רם. הוא היה מסיר את המשקפיים ומקרב את המחזור אל עיניו. וידוי זה שתרגום לאדינו בצדו מקובל היה בכל קהילות הספרדים בארצות המזרח והבלקן. בעיקר זוכר אני את הפסוק הנוקב "ואם אתה דן אותי כמעשי, אוי לי, אויה לי, אללי לי, אהה עלי, אויה על נפשי, ואם תבקש לנקותי כמטהר וכמצרף כסף", שבסופו היינו עונים "לא ישאר ממני מאומה". כן זכור לי רושמו של הפסוק "מה אני מה חיי, אני כקש לפני אש וכעצים יבשים לפני האור. כסף סיגים מצפה על חרש" שבסיומו היינו אומרים "הבל הבלים שאין בו ממש". זה לא היה וידוי יחיד, שני הצדדים, גם החזן וגם הקהל, התלכדו יחד והשלימו זה את זה ואף עזרו זה לזה בהפחתת ערכו של האדם בשעה זו בפני האל. קהל המתפללים היה מתלכד עם אבא בתפילתו ועוקב בחרדה אחרי וידויו, "כי לא על עצמו בלבד הוא מתפלל כי אם בעדו ובעד כל הקהל הקדוש הזה העומדים לפני האל".

מנהג הוא בקהילות הספרדים להעלות לתורה ביום הכיפורים גוסף על כמה מיחידי בית הכנסת הקבועים גם כמה עשירים. מוראו של יום-הדין עליהם ומשום כך מוכנים הם לתרום בעין יפה לבית הכנסת ולמוסדות הצדקה של העדה. העליות הללו מאריכות את זמן קריאת התורה ורבים מיחידי הקהל יוצאים לחצר. אותה שעה מוצאים להם הצעירים שעת כושר לחטוף שיחה עם נערות אשר נהגו אף הן להילוות אל אמותיהן כדי לשמוע את הפיוטים שהיו חביבים גם עליהן, וגם כדי "לראות ולהראות", שמא יזדמן "און פרטידו בואיגו" (חתן טוב).

את הפיוט "ונתנה תוקף" נהגו לומר לפני התחלת המוסף כדי לעודד ולעורר את קהל המתפללים. מיד לאחר מכן נשמע תרגומו ללאדינו בשביל "עמך" והנשים. כשהיה אבא פותח "אי ריקונטארימוס פורטאליזה די סאנטי-דאד די דיאה" היה בכין של הנשים נשמע בכל פינות בית הכנסת.

"סדר העבודה" שבתפילת מוסף השרה עלינו רוממות ויראה כאחד. במיוחד אהבנו את "והכהנים והעם העומדים בעזרה", שכן ברגע זה עלתה תפילתו של הכהן בבית המקדש עד לכסא מלכותו. הקטע היה מושר בארבעה

ניגונים שונים ורק יחידי סגולה מבין החזנים המלומדים יכלו להתמודד אתו. כרענו אפים ארצה (שלא ככריעתנו בשעת תפילת "ויעבור" באל מלך יושב על כסא רחמים), זו היתה כריעה של ממש. וכמה אהבנו אנחנו הילדים לקיים מצוה זו כהלכתה. אבא היה מניח על הרצפה את הכר שהביא מהבית שעליו ישב בבית-הכנסת ומשעין עליו את ברכיו. ואילו אנו הילדים השתטחנו מלוא קומתנו ארצה, התעטפנו בטלית עד למעלה מראשינו וצעקנו "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד".

לאמיתו של דבר התפילות לא הטילו עלינו שעמום. ידענו למצוא בהן תוכן ועניין. ילדים מאמינים היינו והפיוטים העמוקים והרוויים עדנה והשתפכות נפש עוד העמיקו את רגשות האמונה והאימה שבקרבנו. גם כעבור ימים רבים, לאחר שגדלנו והפכנו "כופרים", כביכול, לא הרפו מאתנו אותם ניגונים ומזמן לזמן, בשעת תוגה וברגעי אושר, היינו חוזרים אליהם בערגה כמוסה.

כילה החזן את סדר העבודה פתחנו בשירה נעימה אשר היתה בחינת סיום פרשת הקרבנות. נדמה היה לנו כאילו ראינו את הכהן הגדול יוצא מקודש הקדשים וכולו שופע אור ושמחה על צאתו בשלום מן הקודש. "ובכן מה נהדר כהן גדול בצאתו בשלום מן הקודש" אמרנו, הוא היה בעינינו כאבן יקרה שאף-על-פי שלא ראינוה מעולם ידענו שאין ערוך ליפיה ולזהרה.

ה

תפילת מוסף נסתיימה קרוב לשעה אחת אחרי הצהרים. את הטליתות לא קיפלנו אלא השארנו כמות שהן במקומות ישיבתנו, כי היה בדעתנו לשוב לאחר מנוחה קצרה. לא כל יחידי בית-הכנסת פרשו למנוחה. יראי-שמים ושומרי מצוות נשארו במקומם כדי "לעבור" על ספר תהילים מהחל עד כלה.

לאט לאט התחילו חוזרים אלה שפרשו למנוחה בבתיהם והם עייפים עתה יותר מאשר לפני כן. תפילת המנוחה החלה אולם לא בקול ענות גבורה. דודי, הרוקח, הצטייד בצלוחית אמוניאק שהיה מוכן לתיתה להרחח לכל מי שיחפץ. תפקיד זה הוא הטיל עלי. הצלוחית בידי עברתי מאחד לשני והגשתיה בזהירות רבה לאפם של תשושי כוח. אלה שלא ידעו טיבו של ריח זה גטלו את הצלוחית מידי והגישו אותה בבת אחת לאפם. פניהם נחעווחו מעוצם הריח ועיניהם הזילו דמעות. באמתחתו של דודי הרוקח נמצאו עוד

תחילת התכנית

מינים אחרים של "תרופות" משיבות נפש כגון אבקה לבנה, מי קולון, ועוד. היו גם שהצטיידו בעשבים ריחניים שהלכו ונתכמשו וריחם פג לאחר זמן קצר. מצויד בכל התרופות הללו הגעתי עד לעזרת הנשים. אותה שעה עלתה יוקרתי בעיני חברי הילדים. הם סבוני סבבוני, קראוני בשמי ומשכוני בשרוול. ואילו אני היית עונה להם בהכרת חשיבות כי התרופות הללו לא להם נועדו הואיל ולא צמו ולא מגיע להם להריח.

תפילת נעילה היתה נאמרת סמוך לשקיעה כשהחמה בראש האילנות, וכאן באה הפסקה קצרה. החזנים שואלים מה השעה ומיד עונים להם כמה קולות בבת אחת. זה אומר "מנקה סינקו פונטוס פור נעילה" (חסרים חמישה רגעים לנעילה) וזה אומר "דאינדה אי סול" (עדיין יש שמש). אחרים ניצבו סמוך לחלונות כדי לראות אם אמנם עומדת השמש בראשי האילנות. שעת הנעילה מתקרבת. הפתיחה לסליחות של רבי יהודה הלוי "יה שמע אביונך" ניגונה דומה לניגון של "אל נורא עלילה" המרעיד את הלבבות. כל הקהל נתעורר לתחיה.

והנה בקעו מפיו של החזן המלים הראשונות של "אל נורא עלילה" וכל הקהל הצטרף אליו בקול אחד שעלה ממעמקי הנשמה. הפנים החיוורים הודלקו באור חדש. שמתה מיוחדת תקפה אותנו הקטנים. בעוד מועד הכינונו גרונותינו לקרוא בקול גדול "אל נורא עלילה" תוך הדגשת המלים "המציא לנו מנוחה בשעת הנעילה" שהיינו חוזרים ואומרים ומשלשים. המלה "המציא" זכתה להדגשת יתר.

בשעה זו דומה היה בית הכנסת להר געש. כל אחד ואחד נשתוקק "לחטוף" בית אחד לפחות משירה קצרה ויפה זו. רק חזן בעל קול איתנים יכול היה לעצור בעד התלהבות זו אשר הקיפה את כל בני העדה, קטנים וגדולים. באותה שעה נשכח הצום ונדמה היה כי הננו מוכנים לפתוח בתענית מחדש ובלבד שיתנו לנו לקרוא בקול "אל נורא עלילה".

מאבק הקולות הגיע סוף סוף אל קצו ועייפות נשתררה על כולם. עתה בא רגע של חשבון הנפש. אל דלתות ההיכל הפתוחות נגשים יחידי בית הכנסת, ואיש איש כובש את פניו בין ספרי התורה בחינת תפילת יחיד בחשאי.

הגיעה השעה לברכת כהנים אחרונה בתפילת יום הכיפורים. הכהנים יוצאים לתצר והלוויים יוצקים מים על ידיהם ומגישים להם את המגבות. המים הנאגרים בכיור לאחר הנטילה אינם נשפכים. אחותי הקטנה ועוד

ילדות כמותה עתה זה באו ובידיהן ספלים כדי ליטול מעט מהמים הללו ולשתותם לאחר הפסקת הצום, שכן מי-סגולה הם, מרפא לכל חולי ומחלה ומרעין בישין.

תקיעת השופר שלאחר הנעילה זמנה קבוע ועומד. כמה מיחידי הקהל מוציאים מכיס החזיה את שעוניהם כדי להשוותם עם האורלוגין הגדול התלוי על הכותל המורה על לוח השעות הערבי¹.

אם עדיין יש שהות מאריך החזן בפסוקים "קראתי בכל לב ענני ה' חקיד אצורה" וכן בפסוק "ה' הוא האלקים, ה' הוא האלקים" עד שמגיע זמן תקיעה.

תוקעים תשר"ת תש"ת ותר"ת. ה"תיבה" עליה עומד התוקע מוקפת ילדים קטנים וגדולים שמשתוקקים לראות במו עיניהם את התוקע בשעת התקיעה. גולת הכותרת של התקיעה היתה ה"תרועה גדולה", שבמידה שהתוקע האריך בה כן עלה ערכו בעיני המתפללים. ואכן היה התוקע משתדל להאריך בה עד כלות כוחו ונשימתו. המתפללים ממהרים עתה לקפל טליתו-תיהם. אחד היחידים שנפשו חשקה לעבור לפני התיבה מוצא שעת כושר ופותח בתפילת מעריב חטופה.

בשעה זו נמצאו בניו של יצחק לוי החברוני (אל ח'לילי) בחדר סמוך לבית-הכנסת עסוקים בביתור פלחי אבטיחים (טאג'וס די קראפוס), מאלה האבטיחים האחרונים שבעונה הבשלים יתר על המידה שעדיין ניתן היה להשיגם בשוק, כדי להגישם למתפללים מעל גבי מגשים גדולים. מצוה זו היתה ה"חזקה" של יצחק לוי החברוני מדי שנה בשנה. כך נהג גם לאחר צום תשעה באב.

המתפללים התחילו מתפזרים לבתיהם. רק קבוצה קטנה עדיין משתהה בחצר ואומרת את ברכת הלבנה כדי לקיים את הנאמר "ומנהג נכון לברך ברכת הלבנה במוצאי יום הכיפור מפני שאנו מכופרים ודומים למלאכים וראויים לקבל פני שכינה".

ו

הנשים זריזות מן הגברים. עוד אלה מתנהלים לאיטם לבתיהם כבר עומדות הנשים במטבחן וטורחות בהכנת הסעודה. מבעוד יום כיתשו את גרעיני

1. לוח השעות הערבי — תחילתו בשחר שאז השעה היא אחת וסיומו עם שקיעת השמש שאז השעה היא שתים עשרה. וכן בלילה. שעה שש היא חצות.

ה"מילון" שיובשו בשמש הקיץ לשם הכנת ה"פיפיטאדה" מלשון "פיפיטאס",
 גרעינים. את הגרעינים הכתושים שמות הן בתוך מטלית דקה, את המטלית
 מטבילות במים חיים שבכד שעמד על יד החלון עטוף מטפחת רטובה, למען
 תצננו הרוח הנושבת קרירה בערב זה של סוף הקיץ. "פיפיטאדה" זו היה
 המשקה שהרווה את צמאוננו לאחר הצום.

הסעודה נפתחה בהטבלת פרוסת לחם בקערה מלאה שמן זית ומלח כדי
 להשקיט את הרעב. הורינו הזהירונו לבל גרבה באכילה לאחר הצום מחשש
 קלקול קיבה חלילה. גם אנו הקטנים השתוקקנו לטבול פרוסת לחם קטנה
 כמו הגדולים לתוך צלחת שמן הזית, אבל מבוקשנו לא ניתן לנו. זו היתה
 זכותם הבלעדית של אלה שצמו, זכות אשר נוצלה מתוך יהירות והכרת ערך
 המעשה הגדול שעשו. בהנאה מלווה בקנאה מסתכלים היינו בפרוסות הלחם
 שבידי הגדולים הנוטפות שמן שגירו את תאבוננו. באותה שעה גמלה בלבנו
 החלטה נחושה לצום בשנה הבאה ככל הגדולים במשפחתנו, וזאת כדי שנוכל
 אף אנו לטבול את פיתנו בצלחת השמן.

1234567 n"ח

הסעודה התנהלה לאיטה ובהפסקות. בין מנה למנה נתפתחה שיחה על
 התפילה, על יחידי בית הכנסת, על מזג האויר ששרר ביום הקדוש, על
 מיחושי הראש, על הצמא ועל הרעב, על העליות לספר תורה ועל הנדבות
 שתרמו וכדומה. לאחר הסעודה היו בני המשפחה יוצאים לביקורים אצל
 סבא וסבתא. בנים ובנות נשואים שהתגוררו בשכונותיה החדשות של
 ירושלים, כגון באהל משה, במחנה יהודה ועוד, נהגו לבוא בערב זה אל
 בתי הוריהם לפרוש בשלומם, לנשק ידיהם ולקבל את ברכתם.

הביקורים המשפחתיים נמשכו עד שעה מאוחרת בלילה. אי מזה נשמעו
 דפיקות קורנסים והלמות פטישים. זריזים התחילו בהקמת סוכותיהם.

סוכות ושמניני עצרת

כבר למחרת ראש-השנה התחלנו מתבשמים מריחותיו של חג הסוכות. רחוב היהודים הפך בין כסא לעשור לגן פורח. לולבים, אתרוגים, הדסים וערבה, הופיעו בחנויות. למחרת יום הכיפורים הופיעו גם קני-סוף (קניאס) וסכך שהובאו על ידי ערבים ועל ידי יהודים מכפרי הסביבה ומיריחו. דוכנים מיוחדים הוקמו כדי למכור תשמישי קדושה אלה. חכמים, רבנים וסתם בעלי-בתים קפצו עליהם ושילמו מחיר יקר עבור המשובחים שבהם. בני דלת העם ידם לא היתה משגת לקנות לולבים ואתרוגים והסתפקו בברכת "שהחיינו" עליהם לפני ההקפות ביום הראשון של החג. לתשמישי קדושה הללו היו בעלי "חזקות" מבין סוחרי העיר העתיקה. חכם מורנו נבון למשל היה בעל חזקה להדסים שהביא מצפת.

קניית הלולבים, האתרוגים, ההדסים והערבה היתה כרוכה בתכונה רבה. זריזים מבין הרבנים ובעלי-הבתים שהתגוררו בשכונותיה החדשות של ירושלים שמחוץ לחומות הקדימו "לרדת" בין ראש השנה ליום הכיפורים לרחוב היהודים שבעיר העתיקה כדי לבחור לעצמם את הסחורה המשובחת ביותר. ליד כל דוכן שהוצב בפתח החנויות ראית רבנים עטופי איצטלאות וחבושי מצנפות שהחזיקו בידיהם לולבים כשהם עומדים ומתדיינים אלה עם אלה, נוטלים עצה איש מרעהו בדבר כשרותם והידורם. ביניהם נמצא כמובן חכם אברהם פילוסוף לולב ארוך בידו והוא בוחנו מכל צדדיו, מקרבו אל עיניו ומכוונו לפנים כחייל זה הבודק את קנה רובהו כדי להווכח אם ה"שדרה" ישרה כדין וכהלכה ולא עקומה חס ושלום. אבא נודמן לידו ובודק אתרוג, מגלגלו בכפיו ומבקש מהרב פילוסוף שיחווה דעתו על פטמתו. חכם פילוסוף ידוע היה כקפדן בהלכות אלו והיה אומר: "ניסה, נו איסטה מאלו. נו איס די לוס משובחים משובחים" ... כלומר, מילא נדמה לי כי אינו רע אם כי אין הוא מן המשובחים ביותר. "אמא יא איס מהודר", אבל

הוא מהודר. הרב פילוסוף נהג תמיד לקנות את המובחר. לעומתו לא היה אבא מן המתמירים ביותר בענייני הידור. הוא לא חיבב את ההפרזה. הוא לא סבל, למשל, את מנהגו של רב ידוע שהיה מניח את ראשו על זרועו ומשעינה על ההיכל כשעמד ב"עמידה". תפילתו של אבא, עמידתו, צנועות היו ללא אנוחות וגינוני התחסדות. הוא שנא "פיזגור" (כבודות). נוהה היה בסתר ובגלוי אחרי הפשוט והקל (ג'וסטו).

סיימו את בחירתם של הלולבים והאתרוגים התחילו מתמקחים עם בעלי החנויות על המחירים. הללו טוענים שהמחירים מוגזמים והללו עונים להם "אה סי מי ביבה סומרסד כי נו סו דימנדנדו פריסיו קארו", לאמור חי אדוני, כי אין אני שואל ממך מחיר יקר. לאחר שהגיעו לעמק השוה הם תחבו ידם לתוך הכיס שבחזיה שמתחת ל"אנטרי", הקפטן, שלפו משם מג'ידים ורבעי מג'ידים (מטבעות חורכיות) ושילמו מחיר הסחורה תוך החלפת הברכות המסורתיות "קאדה אניו מיזוראדו", תזכו לשנים רבות.

סיפרו על חכם יוסף דסה הקצב שהיה נוהג לקנות את האתרוג המשובח והיקר ביותר שנמצא בשוק אף אם מחירו נפוליון אחד. פעם, לאחר שהשיג אתרוג כפי שהתאוה, הלך להראותו לחכם יצחק גנין ולחכם חיים נחום. אחד משניהם לא נזהר בו והפיטמה נפלה. הדבר גרם לחכם יוסף דסה עגמת נפש מרובה ונאלץ להסתפק באותה שנה באתרוג פחות מהודר.

לולבים ואתרוגים בידיהם צועדים היו בעלי-בתי ורבנים ברחובותיה ובסמטאותיה של ירושלים העתיקה. משנפגשו במכיריהם וידידיהם המוסלמים בירכו אלה את אלה בערבית "בכול עאם ואנתה סאלם" (תזכה לשנים רבות) שכן ידעו המוסלמים כי "עיד אל עורש" (חג הסוכות) הולך וקרב. יהודי ארץ ישראל, יהודי המזרח וצפון אפריקה קיימו את מצוות הדת בגלוי ובאופן חפשי לעיני השכנים המוסלמים. טכסים ומנהגים כגון חתונות, ברית מילה, תהלוכת בר מצוה נערכו בגלוי ברחובות היהודים ואין פוצה פה. המוסלמים לא ראו בזה כל תופעה זרה. תקיעת שופרות בלילות הסליחות לא הפריעה שנחם של המוסלמים ולא התרעמו על כך מעולם. הם ראו עצמם שותפים לחגיגה להלכה אם לא למעשה.

נושאי הלולבים והאתרוגים הגיעו עד שער יפו מיד עטו עליהם העגלונים, רובם ערביים, שעמדו עם עגלותיהם מול חומת העיר באמצע הכביש, וצעקו "עה לא פו" בערבית, למעלה, "אריבה" למעלה, בלאדינו כדי שיבואו לעלות

בעגלותיהם לשכונת מחנה יהודה ולשאר שכונות שבמעלה הרחוב הארוך והמאובק. דחוקים וצפופים ישבו הרבנים בעגלות הפתוחות, מחזיקים בידיהם בזהירות את הלולים לבל ייפגעו חלילה.

כשהייתי רואה את אבא עולה במדרגות ביתנו והלולב בידו מיד רצתי אל אמי וביקשתי מגבת רטובה כדי לעטוף את הלולב ואת אביזריו. את האתרוג עטפו בפשתן והניחוהו במקום סתר. הלולב הונח על הארון גבוה גבוה שלא תוכלנה להגיע אליו ידיהם "המשחיתות" של הילדים הקטנים. רק בערב החג הוריד אבא את הלולב ממקומו שעל הארון, ובעזרת חוטים דקים שתלש מקצהו התחתון קשר אליו את ההדסים ואת הערבות. עתה היה הלולב כשר לתכליתו וחכה ליום המחרת.

הערות

ב

עוד הורינו עסוקים בענינים שבקדושה שקענו אנו הילדים בעניני חול. ילדי העיר העתיקה נחנו בחוש למסחר יותר מאתנו ילדי השכונות שמחוץ לחומות. עניותם היתה רבה יותר. הם נהגו להעמיד "בסטות" (תיבות עץ) ברחוב היהודים ומכרו לחבריהם הילדים ניירות צבעוניים שמהם היינו מתקינים קישוטים לסוכה כגון "קאדינס", שרשראות צבעוניות שטבעותיהן הודבקו בדבק שהוכן מקמח. כן היו מוכרים לנו "רוזאס", דהיינו פרחים, "סיסטוס", סלים קטנים של ניר דק שבקציהם שמנו אבן קטנה, "פיניריס", פנסים צבעוניים מנייר שהיו מתקפלים ומתרחבים ככלי-הנגינה, ובקרקעיתם טבעת של פח שלתוכה תקענו נר קטן. מכרו לנו כמו-כן תמונות צבעוניות של משה ואהרן, לוחות הברית עטורים פסוקים שונים הנוגעים לחג הסוכות, וכן תמונות בית המקדש וקברי הקדושים. כל אלה נועדו לפאר ולקשט את הסוכה. המסחר התנהל בין קטנים שידעו להתמקח יפה. לעזרתנו הבאנו את אחיותינו הבכורות כדי שתבחרנה את גליונות הנייר המתאימים למיזוג הצבעים. כך בדיוק נהגו גם אמותינו כשירדו לרחוב היהודים לקנות לעצמן בדים לשמלותיהן. הבנות המבוגרות הן שהכריעו בסופו של דבר איזהו הבד היאה להן.

כל הסחורה הזאת נקנתה במחיר פרוטות שקיבלנו ביגיעה רבה מאת אמותינו והיא הובאה הביתה ברגש של שמחה שהיה ניכר על פנינו. אחיותינו ישבו על ידינו וסייעו לנו בהכנת הקישוטים. ידיהן היו אמונות יותר והעבודה

עלתה יפה. בכל מקום, בחצר ובחדר האוכל ובסוכה עצמה ניכרו עקבות עבודתנו. לא חסרו כמובן קטטות ומריבות בינינו לבין אחיותינו ורק תודות לאמא שהיתה נועקת מדי פעם בפעם מהמטבח היה שב השלום על כנו. תפקיד נוסף נועד לנו הילדים והוא לעזור לאבא להקים את הסוכה. זריזים שבשכונתנו התחילו בהנחת יסודותיה של הסוכה עוד במוצאי יום הכיפורים. מכל עבר ופינה עלתה הלמות פטישים. דפיקות אלו בשעות הלילה בישרו על החג הקרב ובא.

אבא לא היה בין הנתפזים, ובניין הסוכה התחילה בחצרנו למחרת יום הכיפורים. ראשית לכל טיפסתי אל עליית הגג והורדתי משם את הקורות ואת הקרשים השמורים שם משנה לשנה וכן את ה"קאניאס", קני הסוף, שעליהם הנחנו את הערבה. אך עיקר העבודה היה הוצאת מספר שורות של רעפים מעל הגג שבחצר. לדידי זו היתה המלאכה הנעימה ביותר, הזדמנות נדירה להשקיף מלמעלה על כל העיר העתיקה, רחובות, סמטאות, מזורים, כנסיות, מסגדים, וגם לזרוק מבט הרחק לעבר הר הזיתים על מצבותיו הרבות השקועות באדמה. באותה שעה היתה אמא קוראת מהמטבח לעבר אבא כי יזהר על הבן. "מיטה טינו אל איזו", שים נא לב על הילד. חוששת היתה פן תמעד רגלי. קני הסוף שימשו, כאמור לכיסוי הסוכה, כלומר אותו חלק מהגג שהורדו הרעפים מעליו. על אלה נוספו ענפי עצים רעננים אשר הובאו מערבות יריחו שקנינו מהערבים. ירושלים לא היתה משופעת באילנות וכל הירק והסכך שהיה דרוש לנו הובא ממרחקים.

הסוכה עמדה על רגליה. עתה התחלנו במלאכת הקישוט. אמי נתנה לנו סדינים לבנים כשלג שהוציאה מה"קאשאס", תיבות עץ, אשר שימשו לכיסוי דפנות הסוכה. אך הקישוט הבולט ביותר לעין ואשר נסך הוד והדר על הסוכה וכל אשר בה, היו הפרוכיות. כל יחיד מיחידי בית-הכנסת זכה בפרוכית אחת או שתיים. מאחר שאבא היה גבאי של בית-הכנסת נטל לו את הפרוכיות המהודרות ביותר, אלו העשויות משי, רקומות ציצים ופרחים, ועליהן מתנוססים שמותיהם של נפטרים רקומים חוטי זהב וכסף. עומדים היינו ומסתכלים בפרוכיות בשעות היום והלילה והרגשה של קדושה היתה אופפת אותנו. פרוכיות הללו הכר הכרנו אותן היטב, שכן לא פעם הצמדנו אליהן את פנינו כשלבנו רוחש תפילה ותחינה לשלומן של שאר בשר, קרוב או מודע אשר נפל למשכב או יצא לדרך רחוקה.

עיקר יופיה והדרה של הסוכה נתגלה בשעות הערב והלילה כשהיתה מוארת ב"פ"ינר", פנס של זכוכית, ובתוכו עששית או מגורת נפט. אורחים שבאו לבקרנו בימי החג נתבקשו על ידי אבא לבוא ולשבת בסוכה, "ואמוס מוס אסינטארימוס אה לה סוכה". אנו הקטנים שבענו נחת מדברי השבת שחילקו האורחים למעשי ידינו, ואכן זה היה שכרנו מכל עמלנו. עד שעת לילה מאוחרת ישבנו בסוכה והאזנו לשיחם ושיגם של המבוגרים.

לפרקים, כשהשמים התעננו ורוח קרירה נשבה, תקפנו פחד פן יפקוד אותנו הגשם דווקא בסוכות. אולם אל דאגה. מחברי התפילות דחו את תיקון הגשם לשמיני עצרת, ובכך נמנעה מאתנו עגמת-נפש רבה. תארו לעצמכם שהתיקון היה נאמר ביום ראשון של סוכות והאל ברחמיו הרבים היה נענה לתפילתנו, פותח ארובות השמים "ומשיב הרוח ומוריד הגשם" ככתוב "לאורה, לברכה, לגילה, לדיצה, להוד, לועד טוב" וגומר, האם היה נשאר זכר כלשהו לסוכה סוכתנו על קישוטיה ?

אולם קרה שירדו גשמים בסוכות, אם כי לעתים נדירות מאד. עלובה עמדה הסוכה אותה שעה ועלובים עמדנו אנו על ידה. רחמינו נכמרו ביותר על הפרוכיות היקרות, שמיד מהרנו להסירן מהסוכה, ועל הקישוטים היפים שכה טרחנו בהכנתם. הסדינים הלבנים, פניהם נתכרכמו ודומים היו כבוכים. אך הגשם בסוכות לא ארך זמן רב ושוב נתפזרו העננים והשמש זרחה. בכל זאת לא היה מראה הסוכה לאחר הגשם כמראה שלפני הגשם.

את ארוחותינו אכלנו בתוך הסוכה. אפילו ספל קפה או עוגה לא טעמנו מחוץ לסוכה. הקפדנו שלא לאכול "אפואירה די לה סוכה", מחוץ לסוכה. מצוה זו נעמה לנו הקטנים, שכן נדמה היה כאילו אכלנו את סעודתנו בבית אחר ובסביבה אחרת.

ביום הראשון של החג, אם לא חל בשבת, היה אבא לוקח את הלולב לסוכה בהדרת קודש. נכנס פנימה, בירך עליו וטלטלו כדין וכהלכה לארבע רוחות השמים. לאחר מכן הזמין את אנשי הבית אל הסוכה כדי שיברכו על הלולב איש איש בתורו. תחילה ניגשה אמא. לפני כניסתה לסוכה היתה מתקינה את ה"יאזמה", כיסוי הראש שלה, לבל ייראו שערוותיה השחורות. ביד אחת החזיקה את הלולב ובשניה את האתרוג. השפילה עיניה והתחילה למלמל את הברכות. אודם קל היה עולה על לחייה. התרגשה במקצת ודומה היתה לנערה צעירה העומדת בפני בוחניה. בדרך כלל אמרה את הברכות

כסדרן. אך לפעמים התליפה את היוצרות והקדימה ברכה אחרונה לראשונה. לאחר הברכות וה"טלטול" הקצר החזירה את הלולב והאתרוג לאבא שנוהר עליהם מאד, והיה אומר לה "קאדה אניו מיז'וראדו". היא ענתה לברכתו וחזרה לעבודתה במטבח.

לא כל יחידי בית-הכנסת הצטיידו בלולבים. היו אחדים שלא השיגה ידם לקנותם, אחדים מתוך התפקרות, אפיקורסות ר"ל, אך הצד השווה שבהם שכולם ניגשו אל בעלי הלולבים ובירכו עליהם "שהחיינו". גם הנשים זכורות לטוב. נטל לו חכם אלעזר לוי לולב ואתרוג ופסע מתונות לעבר העזרה. הנשים קמו ממקומותיהן וניגשו אחת אחרי רעותה אל חכם אלעזר וברכו תוך מורא והדרת קודש והוא עונה אמן אחרי ברכותיהן, ומוסיף להן את ברכותיו.

אנו הקטנים, ברכנו על הלולב שבידי ההורים, החונים או אצל חכם אלעזר לוי, שהיה נוזף בנו אם חס וחלילה לא אמרנו את הברכה כדין. בשעת אמירת ההלל עמדנו מן הצד פוזלים לעבר אלה שניכר בהם שאין הם יודעים כיצד מחזיקים לולב. ב"הודו לה' כי טוב", "אנא ה' הושיעה-נא", היו זורקים מבט חטוף בחזן כדי לדעת איך לנענע, אם לדרום, לצפון למזרח או למערב. מוזרים במקצת נראו לנו לולביהם של האשכנזים. הם היו נתונים בתוך נרתיק, קלוע מעלי הלולב, והחזיקו בהם כשם שמחזיקים זרי פרחים. עליהם של הלולבים פתוחים היו, לא כלולבים שלנו שעליהם היו צמודים והדוקים זה לזה. את האתרוג החזיקו בקופסאות של כסף בשעה שאנו החזקנים עטופים בפשתן. אנו לא נהגנו בפזרנות מעין זו. כי מי מבין בני עדתנו, עדת הספרדים העניה, הרהיב עוז בנפשו להחזיק את האתרוג בקופסאות של כסף.

בחול-המועד של סוכות התעסקו הילדים ב"פניונס", שיחקו בהם בחצרות, בסמטאות ואפילו על גבי גגות שטוחים. כמובן שלא תמיד נסתיימו משחקים אלה בשמחה. תכופות הזלנו דמעות לאחר שהפסדנו מספר "פניונס".

הפרישה מן הסוכה היתה קשה. לכן נהג אבא "לפסול" אותה למען נוכל לשבת בה עוד יום אחד. פסילה זו כיצד? נטל לוח עץ והטילו על גגה של הסוכה, מעל לסכך וקני-הסוף שכבר התחילו להתייבש. על-ידי-כך נעשתה הסוכה מקום של חולין, כביכול. האור בתוכה אמנם נתעמם במקצת, אף-על-פי-כן לא פנה זיוה.

ג

שני מאורעות עמדו במרכז חג שמחת תורה. ראשון להם בתור החתנים, חתני התורה, שהמשא והמתן על בחירתם התחיל עוד ביום הכיפורים בין מנחה לתפילת נעילה. שלושת חתני-התורה נקראו "חתן בראשית", "חתן מסיים" ו"חתן מעונה". גבאי בית-הכנסת רצו שהחתנים יהיו אנשים מכובדים, יראי-שמים וגם, אם אפשר היה, בעלי-אמצעים למען יוכלו לשאת בהוצאות ה"כבוד". לא היה הכרח שהחתנים יהיו דוקא צעירים אך העדיפו את אלה שנשאו להם נשים באותה שנה, כיוון ששמחת החתונה היתה עדיין שורה במעונם.

מס' תרס"ח
1234567

אוצר החכמה

מקום מושב החתנים בבית-הכנסת עוטר באפריון. לרגליהם נפרשו שטיחים וכסאותיהם היו מרופדים. כשהוצאו ספרי-התורה מן ההיכל לצורך ההקפות היו הם הראשונים לשאתם. נשותיהם ישבו בעזרה מצוידות ב"פאפיליראס די קונפיטיס די אלמינדרה", שקיות של סוכריות שקדים, ושעה שבעליהן נתכבדו בעלייה לתורה המטירו על ראשיהם ועל ראשי יחידי הקהל את הממתקים כגשם גדבות. הנועזים שבין הילדים עטו על השלל ואספו סוכריות מתחת לכסאות ולמושבים.

מס' תרס"ח
1234567

המאורע השני היה ההקפות שהוחל בהן בליל שמחת תורה לאחר תפילת מעריב. כל ספרי-התורה, קטנים וגדולים, עתיקים וחדשים הוצאו מתוך ההיכל. תמהים היינו למספרם הרב. לא העלינו בדעתנו שההיכל הצר יכול להכיל את כל אלה. שלושת ספרי-התורה הראשונים, המהודרים מכולם, נישאו בידי שלושת החתנים וכל השאר בידי היחידים. לאחר כל הקפה היו ספרי-התורה עוברים מיד ליד וכל הציבור זוכה במצוה. מצויים היו גם ספרי-תורה קטנים ואת אלה נשאו הילדים. משהחזיק ילד כלשהו ספר-תורה קטן בזרועותיו לא הרפה ממנו ברצון. לכל הקפה היה פזמון מיוחד. התחלנו ב"הללויה הללויה הללו עבדי ה'" והמשכנו ב"יגלה כבוד מלכותך", "מזמור לדוד הבו לה'", "מפי אל מפי אל", "יגדל אלקים חיי" ועוד. בעזרת הנשים נותרו רק האמהות והסבתות, ואילו הנערות חדרו לבית-הכנסת ועמדו והסתכלו בנו הנערים כיצד אנו מרקדים ומזמרים וספר-התורה בין זרועותינו. אחיותינו הצעירות הורשו, זו הפעם היחידה בשנה להיכנס לבית-הכנסת.

ההקפות של שמחת תורה בלילה היו שקטות, מאופקות, ואילו ביום שמחת תורה פרצו כל גדר. פתחו בהקפות לאחר תפילת מוסף. הסדר היה כזה

שביל אמש אלא שעתה, גם לאחר שסיימו את ההקפות וספרי-התורה הוחזרו למקומם, לא פסקו הזמירות והריקודים. המשיכו בהם גם מחוץ לכתלי בית-הכנסת, שכן מנהג היה ללוות את החתנים לבתיהם, בתחילה אצל האחד, לאחר מכן אצל השני והשלישי וכל חתן וחתן מבקר בבית חברו. הנימוס היה מחייב "אזיר לה אונור", לחלוק כבוד.

בכמה בתי-כנסת נערכו הקפות גם לאחר תפילת מנחה, אם כי מספר המשתתפים בהן לא היה רב. דופק השמחה שונה היה מבית-כנסת אחד למשנהו, הכל לפי סוג הציבור שהיה מבקר בו.

היו שרקדו אלה מול אלה ונרות דולקים בידיהם. בבית-הכנסת "בית אל" של המקובלים המשיכו בהקפות עד שעת הצהרים ביום החג כשעל השירה ניצח דודי משה קואינקה שנודע בקולו הנעים.

בשמחת תורה "נתגלו" כל בעלי הקולות הערבים שבמשך כל ימות השנה לא הרהיבו עוז בנפשם לפצות פה בשעת התפילה. היום הם יצאו מגדרם, כביכול, ושבּו את לבות המון העם אשר ידע והכיר אותם ואת נגינתם הערבה במסיבות משפחתיות. "טייגה בוס אירמוזה קי טראבה איל קוראסון", יש לו קול ערב המושך את הלב, היו אומרים. זו היתה המחמאה הטובה ביותר שבעל קול ערב היה זוכה לה. בעלי הקולות הערבים שמבני העדה הספרדית זכו לתשומת לב גם מצד אמידים ובעלי שררה שאינם מבני ברית אשר הזמינו אותם ליטול חלק בשמחותיהם.

ביום שמחת תורה זכו גם הילדים שטרם הגיעו למצוות לקיים את מצות העלייה לתורה. אך מאחר שאי-אפשר היה להעלותם כל אחד לחוד קיבצו את כולם יחד, פרשו עליהם טלית, כעין אפריון, והגדול שביניהם שלא נמנה בין הביישנים נצטווה לקרוא את הברכה בשם כולם, הוא גם קרא מתוך ספר תורה את שלושת הפסוקים שהיו משוננים על פה "ולאשר אמר ברוך מבנים אשר" וכו'. זה היה המגע הראשון שלנו עם ספר-התורה בטרם הגענו למצוות. ומה גדולה היתה שמחת הורינו כשקראנו את הפסוקים הללו לפי כל הטעמים ולא קילקלנו חס וחלילה אפילו ניגון אחד מניגוני הטעמים. בעיר העתיקה נערכה ביום שמחת תורה תהלכות בני גוּעַר שעברו בסמטאות מרקדים ומזמרים "מפי אל, מפי אל, יבורך כל ישראל". היו שנישאו על כפים וקראו קריאות בלאדינו ובערבית לחיי הנכבדים שבעדה. מנהג זה שאול היה מאת השכנים המוסלמים מתגיגות נבי מוסה שלהם.

הקריאות בערבית היו "יעיש, יעיש", כלומר, יחי, יחי, ובזמנים רחוקים יותר "אללה יסתור אל סולטאן", דהיינו ישמור האל את אדוננו הסולטאן. הזרזים והבולטים שבבני הנוער היו צעירי משפחת פרנס, אירמוזה ועוד שכוננו ה"שבאב" של העיר העתיקה. הנוער הערבי שישב באותה שעה בבתי הקפה הצטרף לזמרה ולריקודים מתוך סולידאריות ולמען חזק את הידידות שבין שתי העדות.

חג שמחת תורה חלף ונשתרר עלינו חולין. הלולב, כל פארו והדרו ניטל ממנו. אבא הפקיר אותו בידינו מאחר ששוב לא היה כל חפץ בו. אנו התחלנו לפרק אותו, לקלוף מעליו את העלים שהתחילו להתייבש ועשינו מהם צעצועים שונים. האתרוג נשמר יותר, אולי על שום ריחו שלא פג, אף-על-פי שהתחיל להצטמק. עטוף בפשתן הוטמן אי-שם בארון. לפעמים, במוצאי שבת, הוצא ממקומו כדי שנוכל לברך עליו בשעת ההבדלה "הנותן ריח טוב בפירות". וכשהצטמק לגמרי שימש להכנתן של תרופות.

הסוכה פורקה וכל דברי הקישוט והעידוי, חלקם כגון שרשראות הנייר, פרחי הנייר, נזרקו לאשפה, וחלקם כגון פנסי הנייר והתמוגות נטמן עד לסוכות הבא. את הרימונים והלימונים שהיו תלויים בסוכה חילקנו בינינו ואכלנום. הרעפים הוחזרו למקומם. את קני הסוף, לוחות העץ והקורות עשינו אגודות אגודות ונשאנו לעליית הגג או שנשמרו באחת מפינות החצר. הפרוכיות היפות קופלו והוחזרו לבית-הכנסת.

החורף עמד אחר כתלנו. השמים היו מעוננים ורוח צינה נשבה. חודש מרחשון עמד בפתח. התעתדנו לחזור אל ספסלי הלימודים בתלמוד תורה שבעיר העתיקה ובבית המדרש "דורש ציון" שמחוץ לחומות. עצב נשתרר עלינו. האור בבית ובחוץ הועם. עתה חיכינו בקוצר רוח לחג הקרוב — חג החנוכה.

חנוכת המזבח

מתחילת כסלו התחילו יוצאים ילדי תלמוד תורה של הספרדים לסמטאותיה של ירושלים ולשוטט בחצרותיה ובפיהם פזמון, אשר אלה שנולדו וגדלו בה עודם זוכרים אותו בגעגועים. אליהם גלו מלמד החביב חכם דויג'ון פיונטי, שהיה מעניק מדי שבת בשבתו פירות ומגדנות לתלמידים למען יקראו תהילים, וכן חכם חיים קאסוטו. על שכמיהם תלויים שקי בד ובידיהם החזיקו בקבוקי נפט ריקים וכלי שמן העשויים פח (אלקוזאס). ואלה דברי הפזמון:

אקי מוס וינימוס	לכאן באנו
און איז'יקו מוס טרושימוס	ילד קטן הבאנו אתנו
מילדאדור אי איסקריבאנו	למדן וסופר
קון לה פינדולה אין לה מאנו	וקולמוסו בידו
דאמוס און אז'יקו	תנו לנו שום קטן
איל דיו קי ווס די	יתן לכם האל
און איז'יקו	בן קטן
דאמוס אונה סיבואיקה	תנו לנו בצל קטן
איל דיו קי ווס די	יתן לכם האל
אונה איז'יקה	ילדה קטנה
דאמוס קארבון	תנו לנו פחמים
קי איל דיו ווס די	יתן לכם האל
און איז'יקו בארון	בן חזק וגבור
דאמוס ארינה	תנו לנו קמח
קי איל דיו	יתן לכם
ווס די לה בידה	האל חיים
דאמוס אזיטי	תנו לנו שמן
קי איל דיו	יתן לכם
ווס די פריזנטי	האל מתנה
דאמוס קי מוס קירימוס אייר	תנו לנו כי עלינו ללכת
ביבה אל חכם	יחיה החכם (המלמד)

[מנצח תלמידים]

יחד עם תלמידיו
הנה הם כבר נותנים לנו
הנה הם כבר נותנים לנו
יתן לכם האל
את הברכה.

קון לוס תלמידים
יא מוזדאן
יא מוזדאן
איל דיו בוס די
לה ברכה.

פזמון ארוך זה הרווי בקשות, תחנונים וברכות, שרים היו אותו כדי לזכות בבצל קטן, מעט פחמים, חופן מלח ומקצת שמן. השיר התמים נגע ללבותיהן של כל הנשים וביחוד ללבותיהן של אלה שהיו חשוכות בנים. מדי ערב ^{מנצח תלמידים} ¹²³⁴⁵⁶⁷ בערב, בקור ובגשם, עמדו הנערים הלבושים בגדים מטולאים, ולרגליהם נעלים קרועות ואספו את מצרכי האוכל לעריכת החגיגה, ה"מרינדה" באחרון דחנוכה, יום חנוכת המזבח. הם לא הסתפקו בשיר ילדותי זה שקיבלוהו מאבות אבותיהם אלא הוסיפו עליו גם את הפסוק של פרשת השבוע שלמדו בתלמוד תורה: "ויאמר אבינו שובו שברו לנו מעט אוכל", מושר לפי כל טעמיו וניגוניו. היה זה מין צירוף של קודש וחול. כוונתם היתה לומר לבעלות הבית שנענו להם כי הן מקיימות מצוה מן התורה באשר גם יעקב אבינו שלח את בניו לשבור אוכל במצרים.

בשכונות החדשות שקמו מחוץ לחומה לא נהגו לשיר שיר זה. ילדי שכונת מונטיפיורי הישנה היו פושטים בבתים בלוויית מלמדם חכם שמואל זמרו כדי לאסוף מצרכי אוכל בשביל ה"מרינדה" שנערכה ב"חדר" של המלמד. אף אלה שרים היו אלא שלא היה לשירם כל דמיון לפזמון שהושר בירושלים העתיקה שהעניות בה היתה קשה יותר.

ה"מרינדה" היתה נערכת בבית-הכנסת של "תלמוד תורה", אחד מארבעת בתי-הכנסת שהיו משולבים זה בתוך זה: בית-הכנסת "איסטנבוליס", בית-הכנסת האמצעי ("דיל מדיו"), בית-הכנסת של רבי יוחנן בן זכאי שנקרא "איל קאל גרנדי", בית-הכנסת הגדול, ובית-הכנסת תלמוד תורה שבו נמצאה מערת אליהו הנביא.

בבתי-הכנסת הללו נערכו מסיבות השמחה בחגים ובהם נתקיימו גם תפילות בשנים של עצירת גשמים. בתי-הכנסת הללו שימשו מקום כינוסם של בני העדה בשעות של שמחה וצער.

בחנוכת המזבח באו תלמידי התלמוד תורה כדרכם יום יום. אולם ידעו כי לא לתלמוד באו ביום זה. הם הסתדרו שורות שורות וצעדו ברעש ובהמולה

לבית-הכנסת, מקום שבו עמדה להתקיים המסיבה. הזאטוטים הללו אשר לבשו ביום זה בגדים שונים ומשונים, "בלוזאס", כותנות ארוכות עד הברכיים, חבשו קסקטים, "תקאאיקאס", "פיזיס", תרבושים, הקימו את הרחוב היהודי על רגליו. חנוונים עמדו בפתחי חנויותיהם לחזות בתהלוכה מוורה זו שצעדה בלוויית "פטינג'אס" (אקדחי צעצועים) מכל המינים, קטנים וגדולים, מטילי ברזל שבקצותיהם "קפסוניס" (כפתורים טעוני אבק-שריפה), עצמות-כבש חלולות שבתוכן טמנו חומר נפץ ועוד. ב"ציוד מלחמתי" זה הורשו להשתמש רק פעמיים בשנה, ביום חנוכת המזבח וביום הפורים.

לפעמים נערכה ה"מרינדה" בחצר התלמוד תורה. וכדי לשמח את הילדים השתתף בה גם הנוער היהודי ה"שבאב" בריקודים נלהבים. על ראשיהם נשאו "סיניס", מגשי נחושת גדולים, מלאים "אבאס אי ארוז", שעועית ואורז, זה המאכל הלאומי שכה אהבנו בילדותנו, ושאף היום משתוקקת נפשנו אליו לפרקים. הריקודים התנהלו לצלילי ה"תרבוקאס", תופי החרס, וה"פנדרוס", התופים. לפעמים הנעימה את המסיבה תזמורתו של עזריה, שכליה היו ה"סנטור", ה"עוד", ה"נקארה" ועוד.

את המאכלים הטעימים הכינו נשים צדקניות אשר התנדבו לבשל את האורז ואת השעועית ב"ורשה" שבמורד "בית-החיים" (שדה במורד הר-הזיתים). גם עוזרים היו להן, הלא הם החכמים חיים קאסוטו, רבנו בנבנסטי ומשה נחמה. הללו מכניסים היו כפות גדולות לתוך סירי החרס העצומים וטועמים מהמאכלים. מרי-גפש היו החכמים הללו וחייהם קודש לצאן מרעיתם. מעולם לא ידעו מנוחה ומרגוע והשתתפותם בחגיגת הילדים היתה אחת השמחות הנדירות שזכו להן. לפעמים הכינו את האורז והשעועית מבעוד יום וטעמם היה כטעם החמין בימי שבתות. הקדרות הגדולות היו מונחות על גבי אש קטנה במשך כל הלילה.

ביום זה כאילו נפלו המחיצות בין ה"חכמים" לבין תלמידיהם אשר לא פחדו פן "תעוף" לה הרצועה פתאום ממקום מושב החכמים ותיפול על פניהם או על כתפיהם. כל אחד קיבל את ה"פתיקה", פיתת הלחם הקטנה והטעימה, ואת מנת האורז והשעועית, ולקינח סעודה גם את ה"לעקעך", זו העוגה האשכנזית שהפכה להיות בת-בית בכל מסיבה וחגיגה של בני העדה הספרדית. ה"לעקעך" עשוי היה מקמח וסוכר זרוי עליו. פריך היה ונהגו לאכלו טבול בקפה עם חלב, שעל כן בירכו עליו בורא מיני מזונות. חיבה יתירה נודעת

אוצר החכמה

היתה ל"לעקעך" מאתנו. כשהיו הורינו חוזרים ממסיבות שמחה עטים היינו עליהם ותובעים את ה"לעקעך" ששמרו בכיסיהם בשבילנו.

תלמידים אשר שכבו חולים ביום חנוכת המזבח ולא יכלו להשתתף בשמחה זו שכה ערגה אליה נפשם, קיבלו את ה"פתיקה" יחד עם מנת האורז והשעועית וה"לעקעך" מידי שליחים שהביאום אליהם עד מיטת חוליים. בחוץ הסתובבו עניים ואביונים אשר הסתכלו בעיני קנאה על אלה אשר זכו לצלחת האורז והשעועית ולכיכר הלחם הקטנה. אירע לפעמים שה"פתיקה" או ה"לעקעך" נחטפו מידי הילדים, בהם ביקשו העניים להשקיט את רעבונם. ל"מרינדה" באו לפעמים גם חברי בית-הדין ועל פניהם קורת-רוח משמחת הילדים. השתתפותם של חברי בית-הדין היתה משום כבוד גדול ורק לעתים רחוקות זכו לה.

זה היה ה"קומזיץ" של אבותינו ואבות אבותינו. בניהם ונכדיהם יושבים היום בגימנסיות ובבתי-אולפנה לסוגיהם וחלקם שפר עליהם. אין הם נזקקים לתחינות ובקשות כדי לקבל את הדרוש להם לעריכת ה"מרינדה"-ה"קומזיץ" שלהם. הכל ניתן להם ביד רחבה ואין עולה על דעתם עד כמה קשים היו חיי הוריהם בילדותם.

ב

בלילות חנוכה הארוכים הסבו אמותינו וסבתותינו על ספות רחבות ושמעו את קריאת תרגומו של הספר "תקפו של יוסף", בו מתואר כל "הקורות אשר עברו על ראש יוסף". מחברו היה יוסף שבתי פרחי ס"ט ונדפס בליוורנו בשנת "לישרים נאווה" על ידי המדפיס שלמה בילפורטי וחבריו הי"ו.

בהקדמה לתרגומו של הספר ללשון ספרד נאמר:

"אי קואנדו נו פואידיין איר אסינטיר אל דרשן או לאס נוג'יס די אינוירנו אי אוראס די באטליק, אי לוגאר די קונוירסיסיונים די דברים בטלים קי סיימפרי פידרייאן. קי טומין די איסטוס ליברוס אמילדאר קי סי דיב'יר-טיראן אי סיימפרי גאנאראן אי קאדה אונו סוס קאמינוס טואירטוס אינדרי-ג'ארה אי אין תשובה טורנרה" (וכאשר אין באפשרות ללכת לשמוע לדרשתו של הדרשן או בלילות החורף ובשעות של בטלה, במקום לבלות את הזמן בשיחות על דברים בטלים שיש מהן הפסד, שיקחו את הספרים הללו לקריאה כדי שישעשעו אותם ותמיד יפיקו מהם תועלת וכל אחד יתקן את דרכיו המקולקלים ויחזור בתשובה).

אל הנשים נצטרפו גם הגברים ויחדיו ישבו והתפעלו ונתמלאו גאווה על מעללי הגבורה של יהודה ואחיו. בשעת האזנה לא טמנו הנשים את ידיהן בצלחתן. לאור מנורות גפט קטנות סורגות היו גרביים או מטליאות בגדים. מלבד הספר הנזכר מפורסם ביותר היה קובץ המעשיות "מעם לוועז" וספרי מוסר אחרים שגם מתוכם קוראים היו באזני הכל, לרבות הילדים אשר האזינו למסופר תוך ישיבה שפופה באחת הפינות עד שעה מאוחרת בלילה. ממשחקי חנוכה הנני זוכר את ה"פוריראס", דהיינו הסביבונים שהיינו קושרים חוט ארוך סביבם, מטילים אותם על הרצפה בתנופה תוך כדי משיכת החוט אחורה. הסביבון היה מסתובב לבדו עד שלבסוף התהפך על צדו ונח לו. הזריזים שכנו היו "מעלים" את הסביבון על כף היד בעודו סובב וממשיך פה את סיבוביו עד תומם.

מבין מאכלי חנוכה הטעימים אהבנו ביותר את ה"בורמילוס", לביבות העשויות בצק, להבדיל מה"לטקס" שנעשו מתפוחי אדמה. הבצק מעורב בשמרים למען יתפח, הוכן מבעוד יום. הניחוהו בתוך ערבית-נחושת רחבה וכיסוהו בבגדים למען ייחם לו. כך מונח היה הבצק כל הלילה. בשעות הבוקר המוקדמות עמדו אמותינו והכינו ממנו לביבות, לביבות עגלגלות ושטוחות, שטיגנו אותן בשמן וזרו עליהן סוכר דקיק. הלביבות נבלעו בעודן חמות. לכבודן שרים היינו בניגון טעמי המקרא: "ויהי מקץ בורמילוס קון מייל, פרעה לוס אזייה יוסף סי לוס קומייה" (ויהי מקץ לביבות עם דבש, פרעה הכינן ויוסף אכלן). ואכן לפעמים אכלנו אותן טבולות בדבש. יש והחליפו אמותינו את הלביבות שעשו עם אלו של השכנות, שכן כל שכנה רצתה לטעום מה"בורמילוס" של חברתה כדי לדעת "קומו סאליירון לוס בורמילוס דילה ויזינה", כלומר כיצד עלו הלביבות של השכנה.

בשעות הערב מיהרנו הביתה כדי להדליק את החנוכיה, "אסינדר לה חנוכיה", שאמותינו מירקוה היטב, הכינו את הפתילות, ה"מיג'אס", שהיו עשויות מצמר גפן וגבעולי קש ומילאו את הקעריות הקטנות שמן זית. החנוכיות תלויות היו על הקיר בפנים החדר, סמוך לדלת, ולא ליד החלון כמנהג האשכנזים. החדר דמה אותה שעה לפינה קטנה בקבר רחל אמנו. טיפות שמן ניתזו על הרצפה ועמל רב השקיעו אמותינו לאחר חנוכה כדי לגרד את הכתמים. לאחר הדלקת החנוכיה עמדנו על ידה ועקבנו אתרי האורות הקטנים שהלכו וכבו. פתילות החנוכיה האירו את פנינו הקטנים.